

PLATON ESZMÉNYI ÁLLAMA

A háború után a tengelyéből kikökönt Európa népei ijedt irányt-vesztettségükben egyik „új” politikai elméletéről a másakra révedeznek, hogy a boldogságot megtalálják. Az európai közösséget alkotó népek közül a legelszántabb, a legkétségbeesettebb, a politikailag legkevésbé iskolázott, a legkurtább történelmű, gondolattalan halálugrással belevetette magát a vörös nihilbe, hogy ezzel kipróbálja a látszólag legújabbat, „ami még nem volt”. Pedig ezek az új gondolatok, a sok *-izmus*, nem felejtve ki közülük a modern kapitalizmus állítólagos újszülötseit sem, a szocializmust és a kommunizmust, alapjában véve mennyire régiek! Olvassuk csak el Poehlmann Róbertnek a következőkben is felhasznált munkáját az *antik* szocializmus és kommunizmus történetéről s eszünkbe jut a köznapi bölcs mondások egyik legbölcsebbje: semmi új a nap alatt.

A múlt visszajár. Mi élők sokan vagyunk, sokszor, a szűkös kenyérdarabok szétosztásánál sorban állva úgy érezzük: kelleténél többen. De a holtak mégis többen vannak és erősebbek, mert érvényesíteni tudják velünk szemben akarataikat. Beleszólnak ügyeinkbe, irányítanak. Néha azt hisszük, új utat törünk, új célok felé s észre sem vesszük, hogy kitaposott ösvényen, az ő nyomaikon járunk. A körülmények persze módosultak, az arányok közben esetleg megnöttek, de a lényeg, az ember, nagyjában mindig ugyanaz maradt. Mi találgatjuk: mi lehet a pohár alján? – s a régiek nem egy esetben már fenéig ürítették a poharat.

Ma, amikor a hagyományos társadalmi és állami rend kapuit a legkülönbözőbb irányzatok ostromolják, mikor mindenki, aki az emberek vezetésére hivatottnak érzi magát, világboldogításról álmodozik, érdemes lesz gondolatainkat rövid időre a legmerészebb politikai álmódok egyikére, Platonra irányítani: hogyan képzelte a legjobb állam és társadalom berendezését, a kettőnek egymáshoz való viszonyát a filozófiai idealizmus megalapozója? Mint a tudományos gondolkodás egyéb nagy kérdéseiben, a politika elméletében is európai művelődésünk bejáratánál azonnal két hatalmas építménnyel találkozunk: az egyik Aristoteles Politikájának a realitás széles alapjára épített piramisa, a másik Platon Politeia-jának égbeszökő, álomszerű, a valószínűtlenségig merész kampaniléje.

I.

A Politeia absztrakt gondolatai között ott izzik az élmények lírája: éppen ez teszi elevenné, meleggé, vonzóvá tanulmányozását. Az igazságtalanul kivégzett Sokrates tanítványa úgy érezte, hogy az az állam, melynek ítéletmondása alapján egy Sokratesnak a méregpoharat kellett kiürítenie, nem lehet jó. A lélekben megrendült hálás tanítvány az állam összes életmegnyilvánulásait Sokrates tragédiáján keresztül nézte s úgy gondolta, hogy itt nem apró-cseprő reformokra, hanem gyökeres újjáépítésre van szükség. A magas röptűség szédítő távlatából is állandóan látjuk azonban nála az akkori Athént, Platon eszméinek gyakorlati ellenlábását, melyet lázasan nyüzsgő demokráciájával együtt el kell söpörni a föld színéről. Platon eszményi államát, mint látni fogjuk, metafizikai-lélektani alapra építi. Ebben van általános érdeke. De azért lélekben soha sem tud filozófusunk elvonatkozni szűkebb hazájától. Ebben van munkájának történeti érdeke és egyéni varázsa.

Az alapvető gondolatot Platonnak Athén szétzüllőben lévő politikai és társadalmi élete adta, helyesebben: a demokrácia társadalmi csoportjainak végtelen küzdelme az államhatalomért. A politikai jelszavak mögött, az elvek árnyékában akkor is gazdasági érdekek harca tombolt. S a versengésben a tiszta állameszme elhomályosodott.

Azzal szemben, amit maga körül látott, Platon olyan eszményi államot gondolt el, mely sem egyéneknek, sem csoportoknak sajátos érdekeit nem szolgálja, hanem lehetőleg mindenkinek jogos igényeli kielégíti. Ebben az elvi elgondolásban és a részletek aprólékos kidolgozásában éli ki Platon politikai ösztöneit, melyeknek kielégítésére gyakorlati politikai pályán az akkori Athénben nem gondolhatott. Célja minden ingadozás nélkül az, hogy az állam ne lehessen senkinek sem a másik elnyomására szolgáló hatalmi eszköze, hanem mindenkinek közös birtoka. Nem számít előtte az sem, vajjon a vezetők, kiket hivatásuk az állam élére fog állítani s akiktől alapjában véve a közönséges észjárás szerint állásuk sok áldozatot kíván, boldogok lesznek-e, vagy sem? „Mi az állam megalapításánál nem azt tartjuk szemünk előtt, hogy különös mértékben egy osztály legyen boldog, hanem hogy lehetőleg az egész közösség?”.

Azt a célt, hogy az egyes osztályok természetszerű önzése az állam gondolatát el ne homályosíthassa, Platon szerint csak akkor lehet elérni, ha mindenki fölött egyformán az igazságosság uralkodik s ha van egy olyan vezető-réteg, mely minden osztályérdektől, egyéni érdektől, külső befolyástól függetlenül az igazságosságon alapuló tiszta államakaratot hatalmi szervként megszemélyesíti. E tervének elgondolásában Platon előtt nincs akadály. Ha a demokrácia útjában áll, annál rosszabb a demokráciának. Filozófusunk a saját korának, illetőleg szűkebb hazájának politikai berendezkedése ellen lázadó lángész, ki nem engedi magát akármilyen közkeletű jelszavakkal elkábíttatni. Nem imponál neki az egyenlőség-szabadság jelszava, ami a XVIII. században majd egyszer felgyújtja a világot. Azt sem hiszi el, hogy a demokráciában tulajdonképpen a

törvények uralkodnak. Ezzel szemben ő úgy látta, hogy a demokrácia kisorsolt, vagy választott hivatalnokai szükségszerűleg az egymással torzsalkodó politikai pártok mozgatható bábjai, kik hivataluk hatalmának kezelésében a sokat hangoztatott egyenlőség és szabadság elvei helyett megbízóik érdekeit érvényesítik, annál is inkább, mert rövidebb időre lettek megválasztva s további sorsuk választóik önkényétől függ. Azt is hiába próbálnánk Platonnak bizonyítgatni, hogy a demokrácia a törvények uralma. Erről szerinte csak akkor lehetne szó, ha a törvények változatlanok lennének. Ez esetben viszont meg lenne az a veszély, hogy a merev törvények megmerevíték az életet. Ez lenne azonban még a kisebbik baj. Sokkal nagyobb hiány ennél, hogy a demokráciában egyáltalán nem a törvények uralkodnak, hanem a törvényhozók, illetőleg a tömegnyáj kolomposai, a demagógok. Az, amit törvénynek mondanak, csak ezeknek szeszélye. Több törvény, mint nap. Az u. n. törvényeket egy lázasan működő, szenvedélyektől fűtött gépezet a pillanatnyi érdekek szerint változtatja.

Akinek ilyen nézetei vannak a demokráciáról, azt előre láthatólag nem fogja feszélyezni eszményi állama vezetőinek kiszemelésében a demokratikus principiumok esetleges hiánya. Platon előtt tisztán áll a teendő: az államot, hogy erkölcsi feladatát, mely benső természetének lényege, minden mellékteket nélkül érvényesíthesse, fel kell szabadítani a társadalom nyomása alól, függetleníteni kell az érdekei után futó tömegtől. Az ő államának vezetőségét majd nem a piacon választják kiszámíthatlan eredményű korteskedéssel és szavazással, hanem a természet törvényeinek figyelembevételével lassú, körültekintő eljárással már fogamzásuktól kezdve tenyésztik, nevelik, tisztükre gondosan előkészítik.

De ne vágjunk a dolgok elébe. Egyelőre ott tartunk a platonai gondolatmenet rekonstruálásában, hogy az államreform kiinduló pontja egy olyan vezető-réteg megalkotása, mely az egész állameszmét magában foglaló igazságosság kizárólagos szolgálatára szenteli egész életét. Ez a vezető hivatalnoki kar az államhatalom gyakorlása mellett az államakaratot is formálná, tehát jelentené a végrehajtó hatalom mellett a törvényhozást is. Mivel azonban minden hatalom csak addig az, míg nála erősebb nem akad, míg a fegyverek ereje rendelkezésére áll, ugyanez a vezető-réteg – összeségében az örök rendje – alkotná a katonaságot is. Három osztály lenne így az államban: a hivatalnok-vezetők, a katonák és a gazdasági élet szükségleteivel bajlódó elem. A két előző együtt nagyobb egységet alkotna, amennyiben a filozófus-vezetők különös tehetségük alapján a katonák közül válnának ki. A gazdasági életben elfoglalt rész ki lenne zárva a politikai hatalomból épp úgy, mint a védkötelezettségből. Az állam fegyveres ereje így tökéletesen megbízható eszköze lenne a kormányzó hatalomnak. A társadalom hármassá tagozódása különben Platon elmélete szerint pontosan megfelel az egyéni lélek alkotottságának s így az egész konstrukció egyik alaptétele, hogy egyén és állam teljesen hasonló jelenségek, tehát az individuális és szociális ethika sem különbözhetnek a lényegben egymástól.

Platon ilyen egyszerűen elkönfiskálja a többség politikai jogait. Rosszul jár tehát nála a politikai jogokon alapuló szabadság. De éppen olyan rosszul jár az egyenlőség is. Nincs a demokráciának még egy olyan tétele, melyre Platon több iróniát zúdítana. Az ő felfogása az, hogy az emberek nem születnek egyformáknak, nagyon is különböznek természetükre nézve egymástól s az egyik erre, a másik arra a dologra alkalmasabb. S az, aki egymaga sokféle mesterséget folytat, feltétlenül hátrányban lesz egy olyannal szemben, aki egy munkakörben tökéletesíti magát. „Tehát minden több lesz, szebben és könnyebben megy, ha ki-ki hivatásának megfelelően kellő időben, minden egyébtől szabadon, egy dolgot végez”.

Észrevétlenül eljutottunk az egyenlőség elvének tagadásától a helyes munkamegosztás principiumának igenléséhez. Platonnak, mikor az előbbi *tagadja*, az utóbbinak az *állítása* fontos. Tehát mindenki teljes erejével és idejével álljon egy hivatás szolgálatában a gazdasági életben épp úgy, mint a katonai, vagy a hivatalnoki pályán. A két utóbbiban épp úgy nem elég, mint bánni más foglalkozási ágban, a hajlandóság, vagy a körülményektől inspirált vállalkozási szellem: szükséges a szakszerű elmélyedés, a tudás is. Vagyis – s ez a lényeg – a politikai pálya nem lehet senkinek mellékfoglalkozása más kereseti pálya mellett – legtöbbször annak titkos szolgálatában. Most már értjük; hová akar ismét sújtani Platon. Megint a demokráciára! Fonák, természetellenes, ha mindenki, akár ért hozzá, akár nem, részt akar venni és részt is vehet a törvényhozásban, az ítélkezésben és a kormányzásban. A szakszerűség elengedhetetlen követelmény az állami életben is, viszont a sokoldalú kapkodás a középszerűség, a hozzá nem értés, az illetéktelenség posványát jelenti.

A XIX. sz. francia tudományos élet egyik legismertebb képviselője, Taine, a görög szobrászat filozófiáját fejtegetve eszményi fényt áraszt a görög demokrácia sokoldalú, harmonikusan fejlődött, a szakközi elnyomorodást nem ismerő szép emberpéldányára. A modern civilizáció szerinte túlságosan bonyolult s az élet minden feladatának teljesítéséhez hosszú, speciális előkészületet kíván. Mindez az egyensúlyozott emberré fejlődés rovására megy. Egész életberendezésünk az egyoldalúságra van alapítva. Az ember csavar, a legjobb esetben kerék egy nagy gépezetben. Mennyivel szebb volt az athéni élet a Kr. e. V. században! Taine a legragyogóbb színeket veszi palettájáról, mikor a régi athéni élet festéséhez fog. Öt-hatezer polgár hallgatja a szónokokat s szavaz a piacon. Úgy mentek oda az emberek határozatokat hozni, törvényeket alkotni, mint a borukat, olajukat eladni. Az állam ügyeit könnyű áttekinteni, mert az állam egyetlen város. Nem nehéz eldönteni, hogyan viselkedjék Athén a szomszédaival szemben, hiszen a közönséges polgárt is útbaigazítják a maga élményes, személyes benyomásai: nem kell a külpolitikához mindjárt geografusnak, történetismerőnek, statisztikusnak lennie. A vallás lényegét megejtő szépségű hitregék tartalmazzák, a vallási szertartás egyszerű tánc; ének, vagy lakoma: minden férfi könnyen papja családjának, vagy törzsének. A törvények nincsenek testes

corpus juris-ba gyűjtve, a jogszokásokat nagyjában mindenki ismeri gyakorlatból: senki sem jön zavarba, ha bírói, vagy ügyvédi tisztet kell vállalnia. Mindenki katona szárazon és ha kell vízen: egy tengeri városban alig van olyan suhanc, aki a hajózás technikájából annyit ne tudna, amennyi egy akkori matrónak szükséges. A görög „uomo universale”-t nem nyomta el az élet, nem nyomoríthatták meg az intézmények. Perikles kortársa lehet költő, filozófus, katona, hivatalnok, pap, bíró, vagy atléta egy személyben. Lehet katona s nem kell gépnek lennie, lehet táncos, énekes és még sem fizetett színész, lehet kutató tudós, filozófus és mégsem könyvmoly, foglalkozhatik közügyekkel és mégsem hivatásos politikus.

Platon erre a lelkes, az emberi élet szebb, vagy szebbnek képzelt ifjúsága felé áradó nosztalgiától izzó jellemzésre, ha olvashatná, gúnyos mosollyal vagy boszankodó kézlegyintéssel válaszolna. Munkáiból – a Politeiából is – terebélyes anthológiát lehetne összeállítani lesújtó válaszul Taine soraira. Ő közelről ismeri a demokrácia „sokoldalú” embereit s nem kér belőlük. Az ő államának vezetői majd filozófiailag is képzett specialisták lesznek. Az Akadémia platónjai alatt tanítványainak sokszor beszélhetett szenvedélyes iróniával a demokráciáról, erről az önmagában tetszelgő, a maga hangjától megrészegező tudatlanságról, mely trónra ültette „sokoldalú” illetéktelenséget, eltaszította szenvedélyeinek útjából a hozzáértést – megölte Sokratest. S ahogyan Platon elutasítaná Taine előbb vázolt felfogását, épp olyan meglepéssel fogadná Taine fiatalabb kortársának, Faguet-nek munkáját a kontárság kultuszáról, a modern demokrácia nagyzólot illetéktelenségéről, melynek vezető gondolatait éppen az ő Politeia-ja inspirálta.

II.

Eddig még nagyjában a valóság talaján jártunk. Egyszerre csak emelkedni kezdünk a platoni dialektika szárnyain. E szárnyak gyorsak, mint a fantáziáé. Mi gyarló földi emberek, kiket Platon magával ragad, érezzük, hogy igen magasan járunk: már ritkul a levegő, földi ember ilyen magasban már alig élhet. Platon mindezt észre sem veszi: az ő dialektikája szerint még mindig a földön vagyunk, tehát ott kell lennünk. Számára ez a valóság! Mit számít, hogy az emberféreg először esetleg nem bírja ki? Rá fogjuk nevelni, hogy ezt is kibírassa. Hiszen úgysem az az igazi világ, amit az emberek annak hisznek: az csak árnykép. Az igazi világ itt a magasban van s majd teremteni fogunk egy szebb, jobb emberfajtát; melynek ez lesz az eleme. S nem fontos, nem is szükséges, talán jó sem lenne, ha mindenki ide a magasba vágyakoznék. A gazdasági élet mindennapi taposó-malmában hangya módjára sürgő-forgó tömeg úgy sem számít, mikor a legjobb állam berendezéséről van szó. Ennek a rétegek az egész ügyszöz annyi köze van, hogy igazságosan fogják majd kormányozni, vitézül fogják védelmezni. Csak az örök számítanak: a tudományos elvek szerint képzett katonák s a katonásan nevelt irányító filozófusok.

Platon szerint az állam helyes berendezésének első feltétele a gazdasági életben résztvevő elemnek szigorú elkülönítése a közfunkciókat vállaló öröktől. Ez a kétfajta ember együtt sem lakhatnék. Az egész hivatalos apparátus nőekkel, gyermekekkel együtt a város különálló, megerősített pontjára lenne összpontosítva, honnan könnyű szerrel védekezhetnék esetleges külső támadással szemben s uralkodhatnék saját államának polgárságán is. Nem nehéz megállapítani, hogy itt Platon szeméi előtt nagyjában Spárta lebegett mintaként. Spárta győzött a hosszú, öldöklő peloponnesosi háborúban Athén fölött. Ilyen esetekben a győzelem a felsőbbrendűség glóriájával ragyogja be a győző állam politikai berendezését is. Platon a hanyatló athéni demokrácia jelszavas anarchiája közepette áhítva gondolt egy olyanfajta államra, amilyen Spárta volt: a spártai társadalom rétegeinek szigorú hierarchikus tagoltságára, a céltudatos nevelésre, a hagyományoktól kötött egyszerű életmódra. Azonban Platon mindent, amihez nyúlt, elméjének erejével magasabb rendűvé formált. Spártát is előbb eszményibbé alakította át s csak így tudta mintaként egyes részleteknél felhasználni.

Akár mennyire elvontan szemlélte is Platon a világot, annyit megfigyelt, hogy az ember, ha észrevétlenül s így büntetlenül teheti, szívesen letér az igazságosság útjáról. Ő használta fel először irodalmilag Gygesnek, a láthatatlan embernek regéjét, ki ellenőrizhetetlenségének tudatában vígan garázdálkodott. Igazságosak lesznek-e majd az ennyire hatalmas, ellenőrizhetetlen örök? Nem csinálnak-e majd – hiszen módjuk lenne rá – osztályuralmat? Nem zsákmányolják-e majd ki ezek az erősek a gyengébbeket? Lesz-e elég ellenállásuk az emberi természetnek rosszra csábító gyengeségeivel szemben?

Ezt a problémát, a köz érdekében való önzetlen működés biztosítását Platon „minden módon” megoldandónak tartja. Érti, hogy ez az az alapkö, melyre az egész merész konstrukció támaszkodik: ha ez megingott, az egész összedől. Gondolatmenete egyszerű: az a hibája éppen, hogy sokkal egyszerűbb, mint a komplikált élet. Megállapítja a kiindulópontot, kijelöli a célt, a kettőt a legegyszerűbb vonallal összeköti, rámondja, hogy ezentúl ez lesz az út s árkon-bokron keresztül „minden módon” nekivág a célnak. Ő nem az a logikus, aki a helyesnek megismert alapelv esetleg visszariadó következményei elől meghátrálna. Ha a valóság nem akar engedelmessé válni: az a valóság baja!

A görög proverbiumkincs végtelen gazdagságban variálta azt a megkapó megállapítást, hogy az arany, a vagyon nem boldogít, inkább szerencsétlenné tesz. Ezt a gondolatot, mely később evangéliumi igazsággá nemesedett, bizonyára egy belső kincsekkel gazdagon megrakott ember gondolta ki először a feleknek ünnepélyes pillanatában, mikor annak helyességéről őszintén meg volt győződve. S mivel az ember a maga

ragadozó voltát titkolni szereti, a nemes gondolat könnyen közmondássá népszerűsödött, mellyel az arany után lihegő emberiség a maga legbensőbb, legállandóbb érzését szívesen kendőzte. Platon a legjobb állam építésénél felveszi a gondolatot s azt *állandó* használatra alkalmasnak találja. Az ünnepi, az alkalmi igazságból nála a hosszú hétköznapi szabálya lett. Evvel filozofusunk észrevétlenül átlépte az utópia kapuját. Az eszményi államkonstrukciók alkati hibája mindig az volt, hogy kivételes lények számára lettek elgondolva. S mivel mi, a hétköznapi gyarló emberei, csak kivételes pillanatokban tudunk kivételesek lenni, a szépen elgondolt utópiák nem tudtak gyökeret verni a valóság talaján s a világ szükségyszerűen maradt nagyjában ugyanaz, ami volt.

Platon nagyon jól tudja, amit mindnyájan tudunk, hogy az önzetlen, a csak másokért dolgozó embertípus kitermelésére addig remény nem lehet, míg a földi javak szimboluma, az arany az uralkodó plánéta. Mi ebbe belenyugszunk, vagy kétségbeesünk rajta. Platon nem nyugodott bele, de kétségbe sem esett. Hatalmi szóval kimondta, hogy az ő államában, a katonák és filozófusok közösségében – mert csak ez számít – nem lesz arany. Az emberiség hatalomra törekvő része a hatalmat szereti önmagáért is – erről majd Nietzsche tud egyet-mást mondani, a Wille zur Macht filozófusa – de még inkább szereti a hatalmat a rendszerint velejárá aranyért. S most Platon éppen ezt a kettőt választja el egymástól. Az ő államának őrei magántulajdon útján nem kapcsolódhatnak bele a gazdasági élet érdekszövevényébe: Amíg az örök háza, földje, pénze stb. van, addig – ő is csak ember lévén – a magánérdeket *fölsébe helyezheti* a közérdeknek.

Tehát nem lesz neki semmije. Majd eltartja a közösség, de nem mint egyént, hanem mint testületének egyik tagját. A közösség, az a bizonyos továbbra figyelembe nem vett gazdasági réteg, melyre azonban a jelek szerint mégis nagy szükség van, nem az egyes katonákat, hivatalnokokat fizeti, hanem az egész testület szükségleteit elégíti ki. S kielégíti olyan mértékben, hogy az egyesek se hiányt ne lássanak, ami szolgálékütséget és rosszra való hajlandóságot okozhatna, se puhaságot szülő felesleg ne maradjon. Az örök arannyal, ezüsttel semmi dolga. Nincsen magánháztartása sem. Közös éttermekben étkezik, közös raktárakban elégíti ki tényleges szükségleteit. Még olyan lakása sincs, melynek ajtaját bezárhatná.

Ezzel Platon, ama módszer szerint; hogy ami nincs benne a dialektikában, az nincs meg a valóságban sem, eltorlaszolta az egyéni önzés egyik forrását. De ott van a másik, még bőségesebb forrás: a szerelem, a házaseslet, a család. Mit fog csinálni Platon a legyőzhetetlen Eros-szal, kinek törvénye még a matematikáénál is hatalmasabb?

Nem sokat okoskodik vele. Amint gazdasági téren a magántulajdont az örökre nézve behelyettesítette az életközösséggel; úgy a családot, mivel a házasságot úgy is csak a fajfenntartást szolgáló érzéki szerelem kényszerének tekinti, behelyettesíti a nő és gyermekközösséggel. A nők elvben közösek: senki sem lehet kizárólagosan senkié. Ez azonban egyáltalán nem jelenti az u. n. szabadszerelmet. Az állam mindenbe beleszólhat s a nemi érintkezést, különösen a nemzőképes korban, *fajnemesítési szempontból* szigorúan ellenőrzi. A gyermekek szintén közösek: az apa nem ismeri a fiát, a fia az apját. A római jognak később formulázott gyakorlati tétele, hogy az apa mindig bizonytalan, Platonnál vezető elv, alapvető elméleti követelmény. Ettől várja, hogy vérrokon szeretet fogja áthatni az örök egész közösségét. Mindenki szeretni fogja a másikat, mert hátha az anyja, vagy apja, hátha a testvére, esetleg a fia, vagy a leánya?

Említettem az előbb a fajnemesítés szempontját. Ez a szó annyira modernül hangzik, mintha mai törekvéseket akarnánk visszavetíteni Platon eszményi államába. Korántsem így van: ez a platon elgondolás egyik lényeges pontja. Filozófusunknak gondolnia kellett arra, hogy az örök válogatott testületének meglegyen a megfelelő utánpótlása. Akármennyire homogén is ez a testület, azért az egyének mégis csak különböznek egymástól s az utánpótlás kérdésének elhanyagolása a további összetételre, a következő „készletek” színvonalára nézve végzetes lehet. Vagy szabad folyást enged tehát Platon a véletlennek s ezzel az egész testületet kiteszi az elkorcsosodásnak, vagy magasabb érdekből szabályozza ezt a nehezen szabályozható, megfoghatatlan, titokzatos, legegényibb folyamatot. Az eddigiek után nem lehet kétségünk, hogy Platon a beavatkozás álláspontját választotta. Ő az a logikus, aki, ha egyszer A-t mondott, B-t is fog mondani.

A családi étellel összefüggő legegényibb jogokba való beavatkozás – amint ezt Poehlmann is hangsúlyozza – különben csak a mi modern felfogásunknak annyira ellenszenves; a görög közfelfogás e tekintetben lényegesen más volt. A görögök általában nem törekedtek modern értelemben vett u. n. szerelmi házasságra és elfogadták azt az álláspontot, hogy a faj folytonosságának egyének feletti problémája igen fontos az állam, a közösség szempontjából is. Innen már csak egy lépés van a beavatkozásig. Spárta pl., mely sok tekintetben inspirálta berendezkedéseivel Platont, adott esetekben, ha a férj nem volt alkalmas gyermekek nemzésére, megszüntethette a házasság monogám jellegét. Az pedig, hogy a nem sikerült magzat elpusztítandó, több antik államban magától értetődő elv volt. Ha Platonnak sikerült volna eszményi államát valahol berendezni, valószínűleg az örök nem ütköztek volna meg annyira a nemi életet sokszor igen messzemenően szabályozó részletes intézkedéseiben, mint amennyire ezek minket meglepnek.

Az egyéni kiválasztásnak az ő államában igen kevés, vagy egyáltalán semmi szerep nem jut. Nála nem lehet „rendetlenül elhálóztatni egymással”. Az ő emberközösségéből számúzva vannak a szerelem romantikával bearanyozott előkészületi cselekményei, tilos a „flirt”. Ha ezen a téren szerinte tovább folytatódna az anarchia, akkor nem lehetne komolyan fajnemesítésről beszélni. Azt is hamar megtudjuk, milyen példák lebegnek Platon szeméi előtt. A mezőgazdasági gyakorlat az állatvilág körében a fajnemesítés terén már akkor szép

eredményeket mutatott fel. Platon anélkül, hogy szempillája rebbenne, utal ezekre az eredményekre s államának vezetői elé követendő példaként állítja oda a szárnyasokat, kutyákat, lovakat. Tárgyalásmódjának könnyedségéből kitetszik, hogy a világ legtermészetesebb gondolatának tartja alapjában véve felforgató intézkedéseit.

Az alapelv ilyenén megállapítása után a részletek már nem okoznak – legalább a türelmes papiroson – semmi nehézséget. A vezetők gondoskodnak arról, hogy a legderekabb apajelöltek mentől gyakrabban összekerüljenek a legmegfelelőbb anyajelöltekkel, viszont a hitványabbaknak csak a hitványkák jutnának. S míg azok magzatait az állam közös nevelőintézetekben e célra kirendelt tisztviselő férfiak és nők vezetése alatt felnevelné, addig emezekét, általában az időtlenekeket „eldugott, titkos helyre” rejtenék el. A háborúban s egyéb alkalmakkor kitűnőnek bizonyult férfi ajándékai közé tartoznák a nagyobb szerelmi szabadság, amiből mindjárt az a haszon is háramlanék az államra nézve, hogy az ilyen derék, nagyobb szerelmi tevékenységre jogosult embernek majd bizonyosan nem szakad magva. Még arra is gondol Platon, hogy a nemzésre kiválóan alkalmas pároknak a kiválasztása s ezektől a nemzésre alkalmatlanoknak az elkülönítése titokban, a bölcs öregek által esetleg előre kicsinált eredményű ravaszkodó sorshúzással történjék, mert fél tőle, hogy a szembeszökő önkény az „örök nyáját” fellázítaná. Ennyi hatalmat Platon is engedélyez a testi szerelemnek, bár ő általában a testi szükségleteket, szemben a lelkieket, megveti s kielégítésükben éppen ezért a legnagyobb önkényt lehetségesnek tartja. Az is meg lenne előre állapítva, hány gyermek születhetik. Ezt a számot az állam szükségletei, a háborús veszteségek, járványok és egyéb betegségek szabják meg. Különösen fontos a férfiak számának szabályozása. Arra is kell ügyelni, hogy az állam se túlnagy ne legyen, se túlságosan kicsi. Persze Platon a mai kisebb államokat is elképzelhetetlen nagy gigászi konglomerátumoknak tartaná.

A mondottak után már nem meglepő, hogy mind a férfiaknál, mind a nőknél meg lenne állapítva az az életkor, melyben azok a legalkalmasabb magzatokat szolgáltatathatják az államnak. Ez a teljes erejű korszak a nőknél a huszadik életévtől a negyvenedikig, a férfiaknál pedig a huszonöt-harmincadik évtől az ötvenötödikig tartana. Ezeknél fiatalabb vagy öregebb nem gyakorolhatná a „közjó érdekében” a nemzést. Az eszményi államban az lenne a törvénytelen gyermek, amelyik a vezető kijelölése nélküli illegitim szerelemből sarjadna. A nemi élet különben meg van engedve a „közjó érdekében” való nemzési korszakon túl is, sőt e tekintetben akkor kezdődne némi szabadság. De az ilyen szerelem gyümölcse nem jöhetne a világra s ha mégis megszületnék, nem szabadna felnevelni. A mindentudó bölcs vezetők e korban csak már arra vigyáznának, hogy le- és felfelé menő ágon vérrokonok ne kerüljenek egymással össze. A fiú- és leánytestvérek nemi összeköttetését Platon nem tekinti vérfertőzésnek.

Amilyen keveset törődik Platon a szerelem és a szülői szeretet hatalmával, épp olyan rosszul jár államában a „das ewig Weibliche”. Platon állama a nőkérdés szempontjából a legszélsőségesebb feminista reményeket tullicitálja: az örök társadalmában a nők nemcsak egyenjogósítottak, hanem teljesen *egyenlők* a férfiakkal. Filozófusunk, mint említettem, minden elvét szereti a lélekre alapozni s mivel a léleknek nincs külső nemisége; a férfi és a nő u. n. nemi különbségei, azok összes következményeivel együtt, szintén nincsenek számára. Platon állama nőjének nincsenek háztartási gondjai, nincsenek a családban élő nő hivatásával együtt járó elfoglaltságai: mindezek alól felszabadulva ugyanazt a testi, irodalmi, esetleg tudományos nevelést kapja, mint a férfi, ugyanazt az életpályát és foglalkozási kört választhatja, mint az erősebb nem. Mert azt Platon is kénytelen elismerni, hogy a nő legalább fizikailag, gyengébb a férfinnél. Ez azonban szerinte nem jelent *lényegbe vágó* különbséget a közfunkciók kiosztásánál: a különbségek jellege kvantitatív és nem kvalitatív.

A testi nevelést a nők és férfiak egyformán kapják, akárcsak Spártában. A nők pl. mezítelenül együtt tornásznak a férfiakkal, kiknek Platon evvel kapcsolatban nagyon lelkükre köti a komoly magaviseletet. „Le kell tehát – mondja – az örök feleségeinek vetközniök, amennyiben ruha helyett majd erénybe burkolóznak s más egyéb munka helyett együtt kell csinálniok a háborút s minden más állam körüli őrizetet. Persze az ilyesmitől a nőknek inkább a könnyebb természetű részt kell adni, már nemük gyengesége miatt is, mint a férfiaknak. Aki pedig a mezítelen nőkön mosolyog, mikor azok a legjobb célzattal tornásznak – nevetséges bölcseségének éretlen gyümölcset tépve le – az, amint látszik, sem azt nem tudja, min nevet, sem azt, hogy mit cselekszik. Mert nagyon szép mondás az s az is marad, hogy a hasznos szép, a káros pedig rút”. Platon, amint látjuk, optimista ugyan, de azért alkalmilag számol az emberi gyengeséggel is.

Nem tudom elhallgatni azt a gondolatomat, hogy a vázolt intézkedéseket érzésem szerint Platon csak kényszerhelyzetében tette. A nagy nőemancipáció ellenére, aminek különben az előző görög gondolkodásban már volt hagyománya, Platon alapjában véve mérsékelt tisztelője lehetett a női nemnek s mivel mást nem tudott a nőekkel csinálni, csak ezért s valójában nem elvi okokból azonosította őket a férfiakkal: Ebben a látszólagos megbecsülésben lényegében véve nagy megvetés nyilvánul a Goethe-től felmarasztalt „örök női”-vel szemben: Platon csak úgy tudja elfogadni a nőt, hogy előzőleg legbensőbb lényéből kiforgatja. Ha Platont gondolatvárának építésénél a valóság annyira-amennyire nem kötelezte volna, a nőt vagy teljesen kiiktatta volna a világból, vagy legalább minden nőt az alsó, gazdasági rétegbe szorított volna, a köznapi lények közé, kik nem kénytelenek a közjóért élni, hanem élhetnek a maguk legszűkebb körének, esetleg önmaguknak. Platon jól tudta, hogy a nőknek inkább az ilyesmire van hajlamuk és tehetségük. Mivel azonban az örök rendje sem szűnhet meg az első generáció után, sőt állandóan olyan utánpótlásra van szüksége, mely az általa megtestesített állameszme

életének folytonosságát biztosítja, Platon kénytelen volt az örök mellé nőket adni. Igaz, meg lehetett volna talán úgy is oldani a kérdést, hogy az állam az összes nőket az örök exkluzív közösségén kívül a gazdasági rétegben összpontosítja, ez esetben azonban előreláthatólag az a nem kívánatos gyakori érintkezés, összevegyülés fejlődött volna ki a szétkülönített hierarchikus csoportok között, amit Platon föltétlenül el akart kerülni. Nem volt más hátra: a nőt be kellett bocsátani az örök válogatott társadalmába. Erre a lépésre azonban filozófusunk csak úgy tudta magát elszánni, hogy előbb a nőt fűsította. Gondolatai kétségtelenül sok tekintetben előre jelzik a modern fejlődést.

III.

Platonnak mindenre van egy csodaszere: a nevelés. Mint mindenki, aki az emberiség boldogítására adva fejét; ő is a nevelés problémájának tervszerű megoldásától várja a csodát, a céljaihoz szükséges új embertípus gyors kiformalódását. Leibniz mondotta, hogy ha kezébe adják a nevelést, ő rövidesen megváltoztatja a világ képét. Általában minden új társadalmi berendezkedés az ifjúságon át akarja meghódítani és terveit számára biztosítani a jövőt. Platon sem kivétel e tekintetben. Ő olyan embereket akar formálni, kik a látszatvilág változó jelenségeitől elfordulva, szemüket az örökkévaló dolgok felismerésére idegzik be, az igazságosság ideáját megértik s ezzel az igazságosság földre való átültetésének legfontosabb feltételét teljesítik.

Ismétlem: Platon az eszményi állam berendezésénél mindig csak a két magasabb társadalmi csoportról beszél, a katonákról és a filozófus vezetőkről. A gazdasági élet szükségleteit ellátó tömeg őt egyáltalán nem érdekli. Nevelési eszméi is csak a két felsőbb csoportnak, sőt nagyobb részben csak a legmagasabb kategóriának, a filozófus-uralkodóknak szólnak, kiknek kifinomult ember-példányai az állam szerves egyéniségének legfőbb biztosítékai. A nevelés, különösen az utóbbiak számára, hosszú ideig tart. A holtig tanulás, a sűrű folyton tökéletesedő magasabb rendű emberré formálódás eszményét Platonnak köszönjük.

A nevelés menete három szakaszra tagozódik. Az első szakasz a huszadik életévig tartó testi és muzsai nevelés az örök valamennyi férfit és nője számára. A második fokozat a szelekció révén kiválasztott tehetségesek filozófiai irányú tanulmánya a huszonötödik életévig. Ezek közül ismét csak a legkiválóbbak a jó eszméje gyakorlati megvalósítására való képesség kipróbálásának céljából valami megfelelő munkakörben tapasztalatokat gyűjtenek s ez után ötvenedik életéjükig még tovább tanulnak. A legfelsőbb irányító állásokba csak az utóbbiak juthatnak el, még pedig egymást felváltva. Mert Platon államában a hatalom nem az a gyönyörűség, aminek megszerzéséért verekedni kellene s amihez a kiválasztottak ragaszkodnának. A filozófus örül, ha a hatalom-kezelés terhes kötelezettségétől felváltás útján megszabadul s legalább ideiglenesen visszamenekülhet a szemlélődő élet boldog élvezetébe, melynek tiszta gyönyörűségeihez képest minden más földi érték esendő.

A huszadik életévig tartó alapvető nevelés egyes vonásai az athéni és spártai nevelési rendszerből valók ugyan, az egész mégis Platon sajátos elgondolása. Arra már utaltam a nő és gyermek-közösség ismertetésekor, hogy az egész nevelést a csecsemő-kortól kezdődőleg az állam intézi. A testi nevelésnek az erőt, egészséget, edzettséget kell biztosítani, de mindez nem csaphat át egyoldalú testi ügyességek megszerzésére irányuló túlzásokba. A másik résznek, az u. n. muzsai nevelésnek kapcsán, Platon gondosan megvizsgálja, hogy az, egyes hagyományos nevelő értékek, mint a zene, az irodalom, a képzőművészetek, a vallás stb., mit jelentenek a kitűzött cél elérése szempontjából.

Alapelve: mindent, ami szenvedélyt ébresztő, érzélgős, vallástalan, érzékiséget csiklandó, igazságot elhomályosító, mindazt könyörtelenül ki kell gyomlálnia az államnak a hagyományos nevelőértékek közül. Platon államában – nem győzöm ismételni – nincs a szó politikai értelmében vett szabadság. A modern bálványok: a sajtószabadság, a szólásszabadság, a gyülekezési szabadság stb. Platon szemében a politikai ügyefogyottság szálnalmas eltévelyedései lennének. Államában szigorú cenzura, mindenre kiterjedő felügyelet van. Szemére vethetnénk filozófusunknak, hogy pl. a Politeiát, ezt a robbantó gondolatokkal zsúfolt, a tényleges államberendezéssel homlokegyenest ellenkező dogmatikus álláspontot elfoglaló munkát a saját állama törvényei szerint meg sem írhatta volna. De nem hiszem, hogy egy ilyen ellenvetés Platonra hathatott volna. Meggyőződéssel azt felelné, hogy az ő államában ilyen munkákra nem is lenne szükség.

Ezek után nem csodálkozhatunk, ha, sok minden, amit a gyakorlati görög nevelés magasra értékelt s amit mi sokszor még töredékeiben is csak bámulni tudunk, Platonnál nagyon rosszul járt. Így Platon, aki maga is az ihletett vates-ek közül való, a legtöbb görög költőt nem akarja megtérni államában. Ő maga kitűnően ismeri, folyton idézi őket, de a nevelésben csak megcenzurázottan juttatna e fantom-hajhászoknak szerepet. Homerosnál pl. az istenek nagyon gyakran istenekhez méltatlanul cselekszenek és beszélnek. A drámai művészet sok esetben a rosszat is utánozza. Platon ilyen szabadosságot nem engedélyez senkinek, legyen az akár Homeros, akár Aischylos. Nála már a dajkáknak is válogatott meséket kell mesélniök, a későbbi irodalmi táplálék pedig kizárólag az igazságot híven visszatükröztető alkotásokból állna. Idézeteinek felhasználási módjából kivehető, hogy elsősorban talán Pindaros nyerne nála kegyelmet. Aki költő pedig nem engedelmessé válna a fenti parancsszamba menő előírásnak, az elhallgat Platon államában.

Ami áll a költészetre, ugyanazt az elvet alkalmazza Platon a többi művészetre is. A művészeknek kerülniök

kell minden rossz jellemű, féktelen, szolgálalkú és illetlen dolog utánzását, különben nem munkálkodhatnak. Nevelőértéknek csak az a műtárgy tekinthető, amiben a szép és illedelmes természete szembeszökően megnyilvánul.

Rendkívüli fontosságot tulajdonít Platon a nevelésben a zenének, mert felfogása szerint a ritmus és összhangzat hatja át legmélyebben s ragadja meg leghevesebben a lelket. Annyira megy a zene fontosságának megbecsülésében, hogy szerinte senki az állam alapvető berendezkedéseinek veszélyeztetése nélkül a zene hagyományos formáit nem bolygathatja meg. Természetes tehát, hogy a zene is a legszigorúbb állami ellenőrzés alá kerül: a férfias dór és frigiai hangnem megengedhető lesz, míg a lány ión és lydiai hangnemek száműzetnek. A hangszerek közül a lyra és a kithára egyszerűbb formái nagy szerephez jutnak, azonban a fuvolacsínálók, a hárfák és lydiai lantkészítőket, általában a sokhúrú és sokhangzatú hangszerek mesterembereit már nem hajlandó táplálni Platon állama. Bizony, aligha lenne ma zongoránk, vagy orgonánk, egyéb hangszerekről nem is szólva, ha Platon eszméi az államalkotás terén általános érvényre jutnak.

Az egész nevelési rendszert, kezdve a legalsóbb foktól a legmagasabbig, mély vallásos szellem hatja át. Platont ebben nemcsak pusztán gyakorlati megfontolás vezette, mint talán a vallást az embervezetésben nélkülözhetetlennek tartó politikai gondolkodók és szociológusok néhányát, kik, az emberi bölcseséggel esetleg féken nem tartható kormányzandó tömeget, a maguk számára egyénileg érvényesnek el nem ismert transzcendens tekintéllyel kívánják engedelmességre szorítani, hanem vezette a maga legbensőbb vallásos érzése is. Filozófusunk vallásos, szinte misztikus kedély, kinek jórészt orphikus elemekből összerótt, azonban egyénileg színezett eschatológiája szerint a lélek halhatatlan s van túlvilág, hol a jókra jutalom s a gonoszokra büntetés vár. A görög néphit regevilága azonban Platon számára egyáltalán nem azonos a vallással. A céljai szolgálatába nem állítható mithoszt épp úgy, mint a meg nem felelő költészetet, kitessekeli államából és csak azt a mithoszt hajlandó befogadni, ami vallásos-ethikai tételek támogatására felhasználható. Ő maga különben csodálatos leleményű költője e műfajnak, ki az absztrakciók felüdítése céljából metafizikáját szívesen konkretizálja maga által költött mithoszokban. Ez az eljárása mintegy szimbolizálja, hogy nála a vallás végső fokon azonos a tudománnyal. Az ő tudománya azonban nem rideg pozitivizmus és nem is végcél, hanem a metafizika ez, az isteni tudomány, mely a platonizmusban különben is lefokozott értékű látszatvilágtól elfordulva az örökkévaló ideákba függeszti tekintetét és a legfőbb eszköz a valódi cél, a jó elérése.

A nevelés második foka, a harminctödik életévig, már csak az örök válogatottjai számára való, kik nemcsak vélekednek, hanem valóban tudnak, mert a látszatvilág tarka sokságában felismerik az egységet, a szétszórtban az egyetemes érvényűt, a mulandóban a maradandót.

Platon szerint ilyen embereknek kell kormányozniuk az államot. A közfelfogással szemben, mely a filozófusokat a gyakorlati életben hasznavehetetlen ködevőknek tartja, Platon felállítja tételét, hogy addig az államok nem szabadulnak meg bajaiktól, míg filozófusok nem veszik át fölöttük az uralmat, vagy uralkodóik filozófusokká nem válnak. Ehhez képest igazán mellékes, kevesen, vagy sokan irányítják-e az egész apparátust? A fődolog az, hogy a kiválasztottak az értelem, tudás és erkölcsi felelősségérzet oly magas fokára eljutottak legyen, honnan már közelből szemlélhető a legnagyobb tudnivaló, a jó eszméje; minden szociális és politikai gondolkodás alfája és ómegája.

Akit a bölcsesség utáni vágy a gondolat ilyen magas régióiba emelt fel, az nem fog a külső világ csalóka jelenségeihez tapadni, az majd felismeri az élet és a halál igazi értelmét. Az ilyen fenkölt szellem számára az érzéki világ jelenségei s általában mindaz, ami a tömeget az aranyborjú körüli táncra szokta tüzelni, üres hiúságok. Éppen ezért csakis azok hivatottak a vezetésre, kik ismerik a tudás szomját, a szomjúság kielégítésének gyönyörűségét, mert csak ezektől várható az érzésvilág és a gyakorlati tevékenység egységes irányú célkitűzése. Ezeknél az uralom nem jelentheti egyéni érdekek érvényesülését, éppen ezért elképzelhetetlen köztük a legtöbb állam belső életét általában megmérgező, a hatalom eléréseért folytatott politikai harc. Az ő uralmuk kikerülhetetlen erkölcsi kötelesség érdektelen vállalása.

Poehlmann, kinek Platon államáról szóló fejtegetéseire szívesen hivatkozom, nyomatékosan felhívja a figyelmet arra a látható kedvtelésre, mellyel Platon párhuzamot von a korabeli görög államok és az eszményi állam kormányzói között. Azokban a közhasznót mellőző, a szociális gondolkodást nélkülöző törtézők marakodnak a hatalomért, az övében az érdektelenek, kik az élet egész körét bevilágító igazság napját figyelik; azokban az alvajárók, itt az éberem látók: azokban az értelmileg éretlenek, itt a tanultság és tapasztalat által csiszolt elméjük; azokban a vakon botorkálók, kik semmit a maga lényegében fel nem ismernek, itt a bölcsék, kik a világ jelenségeit az eszméhez tudják mérni, kik az államot annak isteni mintája szerint formálják s a valóságot az eszme felé közeledésre ösztökélik.

Nem lesz érdektelen egy rövid pillantást vetnünk arra a tanulmányi anyagra, aminek elsajátításával az örök kiválasztott része az „ideák magváig” való előrehatásra képessé válik. Aki behatóbban érdeklődik e kérdés iránt, annak számára bővebb felvilágosítást ad Fináczy Ernő az ókori nevelés történetéről írt kitűnő munkájának Platonról szóló fejezetében. Előre megjegyzem, hogy Platon elgondolása szerint nem a tananyag, annál kevésbé annak gyakorlati alkalmazása a fontos, hanem az absztrakcióra való készség kifejlesztése. Az ő szemében ugyanis csak a fogalmi tudásnak van értéke. Mindaz, amit az állam adminisztrációjának irányítására kiválasztott filozófus tanul, az a maga anyagszerűségében valóban csak *anyag*, az elvont gondolkodásra való

hajlandóság beidegzésének alapja; eszköz, nem pedig cél. Egyik legfontosabb tudnivaló a matematika, a számok tudománya, ehhez kapcsolódik a mértan és az összhangzattan. A mindent kinyitó kulcs azonban a dialektika, mely a sokságban az egység megállapítására elsősorban képesít. Platon nem győzi fejtegetései közben ismételtelen hangsúlyozni a köznapi értelemben vett gyakorlati céloktól való elvonatkozás szükségességét. Pl. a számtant, ezt a mindennapi életben is annyira fontos tudományt Platon órei nem azért tanulják, hogy azt adás-vevés alkalmával, mint a piaci árusok, használják, hanem a lélek kiművelése céljából, hogy a dolgok lényegéhez, a valóban létezőhöz könnyebben felemelkedni tudjanak.

A magasabb feladatokra való képességet Platon államában a vizsgálatzámba menő próbák egész sorozatával ellenőrzik. E próbák nemcsak a tudást és az értelem fokát veszik figyelembe, hanem még inkább a jellemfejlődést, a harmonikus világnézethez való közeledést, melynek segítségével a különben elszigetelten maradó tudományelemeket a jelöltek belső összefüggésbe hozhatják. S ha e próbákból kiderül, hogy a köz hasznára való törekvés immár elvitathatatlanul biztosítva van, hogy az állameszme szolgálatában a jelölteket sem csel, sem erőszak, sem önző vágyak többé meg nem ejthetik, akkor elérkezett az irányítás gondjainak átvételére az idő.

Az imént vázolt nevelés a harmincötödik életévig tart; utána következik a gyakorlat. Az így kipróbáltak azokban még mindig nem a legfelsőbb irányítók, hanem csak segítői a kiválasztottak kiválasztottjainak, a legtökéletesebb öröknek. Akik már most a gyakorlatban kiválóképen megálltak helyüket, azok számára újabb próbák után az *ötvenedik életévvel* új munkakör kezdődik; ezúttal a legmagasabb. Ezek azok, kik legélesebben látják a változóban a maradandót, az esetlegesen a mindig érvényes általánost. Ezek lesznek a legfelsőbb irányítók, kik idejük legnagyobb részét ugyan a tiszta tudománynak szentelik s lelki szemüket a fogalmak világában egyedül feltalálható igazságokon élesítik, azonban felváltva, hosszabb-rövidebb időre abszolút hatalommal átveszik a legfőbb vezetésnek, a szó legszorosabb értelmében vett kormányzásnak terhét. Platon kormányzói tehát nem világtól elvonatkozott theoretikusok, nem is mezítlább járó praktikusok, hanem filozófiaiilag képzett magasrendű gyakorlati emberek.

IV.

Az ókor politikai gondolkodása mélyen szántó hatással volt a politikai elméletek későbbi történetére. Annak, ki e kérdéssel csak kissé behatóbban kívánna foglalkozni, tulajdonképpen a politikai elmélet egész történetével számot kellene vetnie. Sehol az összefüggés az antik és modern világ között nem annyira szembeeső, mint éppen ezen a területen. Evvel pedig, tekintve az antik kultúra eredményeinek rendkívül szívós életét, sokat mondtunk. A természetes jog, a szuverenitás tana, a *contrat social*, a hatalom megosztásának elmélete, a főbb alkotmánykategóriák elmélete, az alkotmánytani milieuelmélet mind csupa antik örökség. Az újkori politikai gondolkodók, a legnagyobbakat és legeredetiőbbeket, egy Macchiavellit, egy Rousseaut, egy Montesquiuet sem véve ki, mind örökölték, még pedig nem jelentéktelen részt, e gazdag kincsekből.

Platon eszményi államát elsősorban az úgynevezett utopisták foglalták le maguknak. Ez ellentétben van ugyan Platon legbensőbb meggyőződésével, azonban a történelmi fejlődés logikáját még egy Platon sem determinálhatta előre. Platon ugyanis végeredményben nem tartotta magát utopistának. Tudta, hogy állama eszményi minta, azt is tudta, hogy az eszmény és a gyakorlati kivitel között általában nagy ür táton, de azért; *legalább a munka keletkezésének időpontjában*, meg volt arról győződve, hogy állama megvalósítható. Későbbi álláspontja e kérdésben már jelentékenyen módosult. A megvalósítás módjára is gondol: kell hozzá olyan uralkodó; vagy uralkodók, kik az igazságot mindenek fölé helyezik. Ezek az államban a tíz évesnél idősebbeket vidékre telepítik, a zsenge gyermekeket pedig magukhoz véve az új erkölcsök szerint fölnevelik. Így leggyorsabban és legkönnyebben kialakul szerinte az emberiség boldogságát a legnagyobb mértékben biztosító új államrend.

Az állam életrealizálását Platon szerint az a fontos körülmény garantálja, hogy az új állami berendezkedésnek és a természetnek törvényei azonosak. Platon meg volt róla győződve, hogy az a természetellenes, ami körülötte a gyakorlati politikai életben történik, nem pedig az, amit ő kíván.

Azt ő is érzi, hogy minden azon fordul meg, vajjon sikerül-e a kívánt mértékben a felforgatásszámba menő államreform lelki feltételének megteremtése? Platon szerint ennek sikerülnie kell, ha a nevelés és a fajnemesítés elve az előírt szabályoknak megfelelően érvényre jut. Ha a nevelés nem biztosítaná az állami akarat letéteményeseinek érzelmi és értelmi egységét, ha a fajnemesítés nem tudná meggátolni az állami akarat hordozóinak lassú elkorcsosodását, illetőleg, ha nem biztosítaná ezeknek folytonos tökéletesedésével az állam tökéletesedését, akkor a megvalósításról le kellene mondani. Minderre azonban Platon, mint bizakodó szavaiból látjuk, egy pilanatig sem gondol: ő meg van győződve a maga igazáról. Tehát nem reménytelenül ábrándozik, mint az utopisták legtöbbje, hanem a megfellebbezhetetlen dogmatikus igazságot látja, mely felé a földi életnek előbb, vagy utóbb feltétlenül el kell indulnia.

Mindez nem akadályozta meg az utopisták nevezetesebb íróit, hogy közvetve, vagy közvetlenül Platonhoz ne csatlakozzanak s így ösül azt a filozófust ne válasszák, aki eleve megtagadta őket. Az a jelentős része a politikai irodalomnak, mely a legjobb állam s a legkitünőbbben megszervezett társadalom képét próbálja

megrajzolni. Morus Tamástól kezdve a legújabbakig kisebb, vagy nagyobb mértékben adósa Platon gazdag gondolatvilágának. Nincs szándékomban ennek az irodalmi műfajnak részletesebb vizsgálata, ami el sem férne szűkre szabott ismertető cikkem keretei között, csak a kiemelkedőbb mozzanatokra óhajtok igen röviden rámutatni, hogy a platoni gondolat útjának egyes főbb állomásait megállapítva nagyjában megsejthessük ennek nem elhanyagolható helyzeti energiáját európai művelődésünk történetében.

A régiek közül Ciceró-t és Szt. Ágostont mellőzve, kik politikai jellegű irataikban mindketten sokat tanultak Platontól, az újkorban Morus Tamással, VIII. Henrik szerencsétlen végű kancellárjával kezdem, kinek *De optimo reipublicae statu, deque nova insula Utopia* c. államregénye a közhasználatú *utópia-fogalmat* megteremtette. Amint Platon munkáját az athéni demokráciával, általában az akkori gyakorlati görög politikával való szembehelyezkedése inspirálta, Morust is az egykorú angliai állapotok izgatták munkájának megírására: a tömegek nagy nyomorúsága s ennek okai, a sok nemes, ezeknek naplopó szolgálói, a sokat fosztogató, semmit sem termelő hadsereg, a felsőbb néhány ezer tobzódó fényűzése. Mindezeknek ellenszerét Morus egy olyan eszményi államberendezésben keresi, melynek alapgondolatai sokszor emlékeztetnek Platonéira. Van azonban köztük jelentős különbség is: Platon filozófus, Morus inkább szociálpolitikus; Platon az államot a társadalomtól emancipálni akarja, Morus állama tulajdonképpen államhá deklarált társadalom; Platonnál a vezető gondolat az igazság szolgálatában álló kötelesség, Morusnál az emberi jog.

Sokban hasonlít Platonéhoz Campanella törekvése, ki eszméit a *Civitas solis, vel de reipublicae idea dialogus* c. 1620-ban megjelent művében fejtette ki. A zaklatott életű dominikánus eszménye a theokratikus alapon kormányzott vallásos jellegű kommunista állam. A fajnemesítés gondolata őt is sokat foglalkoztatja s e tekintetben világboldogítónk annyira részletes útbaigazításokkal szolgál, hogy vázlatos ismétlésüktől is tartózkodnom kell.

A francia utopisták közül Babeuf-nek, a forradalom tipikus alakjának zavaros elméletében Platon és a Gracchusok keverődnek az evangéliumok Krisztusának tanaival. Pár évtizeddel később Fourier falanszter-rendszere, melyet nálunk az Ember Tragédiájának egyik színe tett közismertté, főleg a dogmatizmust tanulta el Platontól. Minden esetre a sors iróniájának tekinthetjük, hogy Madách a falanszter-rendszerben a renitens Platont borsóra térdelteti, ki azonban ott is továbbra szépet álmodik.

De nemcsak az elméletre, hanem a gyakorlati életre is volt hatása, legalább közvetve, Platon gondolatainak. Nem említve az anabaptistákat, Münzer Tamást és utódait, kik az eszmét visszataszító kicsapongásokkal mocskolták be, híres példája marad az előre elgondolt ideák alapján szervezett államberendezésnek a Paraguay-i jezsuita-állam. A jezsuiták a Platon hatása alatt álló Campanella eszméit próbálták megfelelő módosításokkal átültetni a valóságba nem minden siker nélkül. Kár, hogy a portugálok hatalmi szempontból beleavatkoztak a dolgok természetes menetébe s így nem tudjuk ma már pontosan megállapítani, mekkora része volt a kísérlet összeomlásában a külső beavatkozásnak s mekkora a mechanizmus belső gyengeségeinek. A próbálkozás értékét különben európai szempontból erősen csökkenti, hogy a jezsuiták államának polgárai félvad indiánok voltak, akik az ilyen egyéniséget guzsbakötő, keményen keresztülhajtott organizáció kényszerűségeivel szemben mindenesetre kevesebb ellenállást fejtettek ki, mint amekkorát bizonyosan elvárhatunk a differenciáltabb európai emberközösségek nagyobb mozgási szabadságot igénylő tagjaitól.

Evvel a kísérlettel kapcsolatban nem tartom érdektelennek Wilamowitz-Moellendorff egy fejtegetésé szélesedő gondolatát ismertetni, mely szerint bizonyos, kétségtelenül igen lényeges különbségek leszámításával, amilyenek pl. a kinyilatkoztatás tana és az evvel összefüggő dogmarendszer, a szertartások, továbbá az utánpótlás fontos kérdésének egészen más alapon való megoldása, eddig a történelem folyamán Platon eszményi államának legszebb realizálása a katolikus egyház hierarchiájának organizációja. Főleg a vezetők elkülönítésében, kiválogatásában követett eljárás emlékeztet Platon elgondolására: a papok és a szerzetesek, az *ecclesia militans* „őrei” kiválogatott, speciálisan nevelt bölcsek; ezek közül lesznek kiszemelve a hierarchia bölcsebbjei, a püspökök, élükön a hármast viselő választottak választottjával. A vezetőréteg lemond a családi életről s jó részt a valóságban, de legalább elvben lemond az egyéni vagyon formájában konkretizált földi javokról. A mindennapi életben, a „világ”-ban részt vevő széles rétegek lelkiében a vezetők állandó felügyelete alatt állnak s az egész közösség legfőbb gondja tökéletesedés, a lélek üdve, ami bizonyos módosításokkal a polgárok jobbátétele formájában Platonnál is legfőbb célja az államnak. Megemlítem még, hogy Somló Bódog szerint Platon lelkében az az eszmény derengett, „amelyet a katolicizmus később a klerus és különösen a szerzetes rendek képében valóra váltott”, míg Theodor Gomperz Platon eszményi államával kapcsolatban elsősorban a német lovagrend analog szervezetére gondol.

Az újabb történelem formálásában nagy szerep jutott a marxista szocializmusnak mindkét megjelenési formájában. A szociáldemokrácia egyes európai államokban jelentékeny szervezett tömegeket mondhat magáénak, a bolsevista-kommunizmus pedig a mindenfelé szétszórt hívőkön kívül egy hatalmas világbirodalmat nyűgözött le és épített ki fellegrárának, honnan a polgári Európát állandóan fenyegetheti. Bármennyire elutasítólag viselkedik is a jövőt meghódítani akaró szocializmus a múlttal szemben, azért a felfogása szerinti úttörőket, különösen, ha azok egyébként is értékek, számon tartja. Így Platonnak legalább részben való kisajátítására is történt szocialista kísérlet. Az ilyen próbálkozás természetesen csak az egyes külsőségekhez tapadhat s eleve elfordítja tekintetét az eszményi állam egészétől. E gondolat gyökerében különben talán

Hegelre vezethető vissza, ki Platon államát az egyéni szabadságot elnyelő szocialista moloch első kísérletezésének tartotta.

Kétségtelen, hogy Platon vezető elve a közösség java és nem az egyes individuumok érdeke. Emlékezzünk vissza büszke szavára: az ő államának nem az a feladata, hogy egyetlen osztályt tegyen boldoggá, hanem, hogy valamennyit. Hozzájárulnak mindehhez azok a kétségtelenül kommunisztikus jellegű berendezkedések – vagyon-, nő- és gyermekközösség – amikkel Platon államának önzetlen vezetését s ezzel funkcióképességét biztosítani próbálja. A látszat valóban mintha azok mellett szólna, kik Platont az egyéni szabadságot semmibe nem vevő, a tömegek boldogságát zászlajára író szocialista–kommunista irányzat ősenek tartják.

Ez azonban csak látszat. Ha Platon munkásságát egészében nézzük, lehetetlenség, hogy az idealizmus megalapítója a *lényegben* őse lehessen a legmaterialistább elvű koncepciók egyikének, amit az emberi történelem egyáltalán felmutathat. Ha a dolgok mélyére tekintünk, Platon mind a szociáldemokratáktól, mind a kommunistáktól egy egész világ választja el. Platon kommunizmusa pl. csak a felsőbb rétegek számára érvényes a tömegnél megmarad a hagyományos gazdasági rend annak :az általános kívánságnak hangoztatásával, hogy ne legyen senki túlságosan szegény, vagy gazdag s hogy a munkafelosztás principiuma itt is érvényesüljön. A bolsevista–kommunizmus éppen fordítva csak a tömegeket engedi be a kommunista-paradicsomba, a felsőbb rétegeket pedig rövid úton kiirtja. Platon államában szofokrácia uralkodik, a bölcsék rendje. Az állam alapjában véve csak ezeket veszi számba; a többiek, még a katonák elkülönített osztálya is, csak arra valók, hogy a vezetők ellátását és hatalmát biztosítsák. Az a társadalmi réteg pedig, mely a modern szocialista–kommunista elmélet szerint akár a parlamentekben, akár a szovjetekben kiküldöttei által a hatalom birtoklására egyedül lenne hivatott, az u. n. dolgozó–termelő osztály, legalább politikai jogait illetőleg, alig különbözik Platon államában a rabszolgáktól. Platon arisztokrata, kinek a proletártömegek értékéről nagyon kedvezőtlen a felfogása. Nem azért, mert ez a réteg szegény – az ilyesmi Platon szemében nem számít, – hanem azért, mert képzetlen. Előtte egy igazi nemesi diploma van: a kiművelt emberfő. Mikor képletesen az egyes osztályok értékéről beszél, a filozófus-vezetőket aranyhoz, a katonákat ezüsthöz, a termelőket pedig rézhez hasonlítja. Az is jellemző gondolkodásmódjára, hogy a hierarchikus tagozódás által teremtett határokat egyáltalán nem engedi elmosódni. Ha mindehhez még hozzá vesszük mélyen vallásos felfogását, akkor megállapíthatjuk, hogy Platont úgy a szociáldemokráciától, mind a bolsevista–kommunizmustól alapvető különbségek választják el.

S ami az egyéniség semmibe vevését illeti az összeség érdekeivel szemben, itt is vigyáznunk kell Platon gondolatának helyes megítélésénél bizonyos el nem hanyagolható árnyalatokra. Ha Platon fejtegetéseit átgondoljuk, a látszat ellenére meg kell állapítanunk, hogy az egyént éppenséggel nincs szándékában az állameszme akarattalan, lenyűgözött rabszolgájává lealacsonyítani. Az ő szemében az egyén és az állam legfőbb érdeke egybeesik, tehát az állam boldogulása a szubjektív boldogságnak is biztosítója. Az a kemény kötelességteljesítés, amivel Platon örei az államot, látszólag egyéniségük teljes feláldozásával, szolgálják, tulajdonképpen az egyéniség legfőbb kiteljesedése, a legboldogabb élet, amit állandóan beragyog az ;gazságosság napja. Fokozza ezt a boldogságot a szakszerűség elvének keresztülvitele: mindenki azt végzi, amire termett, tehát amiben kedvét találja.

Platon államában az egyén megkötöttsége egyáltalán nincs ellentétben a helyesen felfogott egyéni szabadsággal. Ez a két principium nála elméletben egybeesik s egész nevelési rendszere azt a célt szolgálja, hogy a gyakorlatban is egybeessék. A demokrácia u. n. szabadsága filozófusunk szerint a boldogtalanságot tenyésztő anarchia. Az ő látszólag lemondó öreinek, filozófusainak élete az általa kigondolható korlátlanul legszebb élet: sem a szegénység, sem a gazdagság nem rontja meg őket, semmi áldozatot nem hoznak. mert amit tesznek, önként teszik s nem érzik áldozatnak.

Platon műve alkotásakor kétségtelenül meg volt arról győződve, hogy megtalálta az államalkotásban a bölcsék követ, vagy valami ehhez hasonlót. Élete későbbi folyamán már nem nézte illet duzzadó optimizmussal az emberi nem újra formálásának lehetőségeit, de még mindig jobban bízott az emberi természetben, mint amennyire az a bizalmat a történelem tanúsága szerint megérdemelte. Álma a legjobb államról a legmerészebbek egyike s azóta is visszajár, hogy sorsunk fordulópontjain fantáziánkat kísértse. De az emberi természet, amire Platon hite szerint elképzelt berendezkedését alapította, úgy látszik, sokkal bonyolultabb, titokzatosabb, kifürkészhetetlenebb, mint amilyennek Platon gondolta. Az álmokat végigálmodjuk, néha éberen is visszagondolunk rájuk, azonban a világ, „e vak csillag”, megy előre a maga útján, „tovább forog keserű levében”.

(Szeged)

Huszt József

ANYÁM, LÁTLAG!

Anyám, látlak, amint nagy hómezőn át,

Parányi gyermek ballagsz iskolába.
Fölötted mérföldet lépő rohammal
Dübörg eget kotró viharok lába.

Repülsz, mint a fájáról elszakadt
Levél, ki tudja még: hova? hova?
Előtted az Élet csengős barátja,
Mögötted a Halál kámzsás lova.

Picike csolnak, roppant tengerednek
Hullámtornyain ülsz, oly bátoran,
Mintha csak Istenhez emelő jóság
Lágy karja volna a bőszült roham.

Anyám, látlak ... lyukas cipőd serényen
Topog idegen házak vas kövén.
Naptól elzártan is bimbóba szökkensz,
Isten kertjében nyíló kis növény.

Hallom ezüst hangod egekbe zengő
Lépcsőzetes futását ... andalog
Szavára még az oktalan vad is,
S kacagnak vissza rá az angyalok.

Látlak, ezer baj bozót-vadanában,
Tövisektől szagatva, véresen;
Már élek, kis porontyod, és zokogva
Nyújtom feléd eltévedt csöpp kezem.

Óh mintha egy szent magyar Máriának
Volnék parányi Messiása, tán
Kigyúlt véres keresztem képe rémit,
S hozzád cseng szívem, szegény anyám.

Látlak az élet borzalmas tüzében:
Égsz, hamvadsz, porladsz, napról napra halva,
S örök életért zörgetem a mennyek
Kapuját – és az Isten meg se hallja.

Mindegy! Márvány szavak fehér, sötét
Oszlopain már felhőkig emelten
Ragyog Pantheonod, te halhatatlan
Asszony, anyám, szívem vezére, lelkem.

Talán nem ismersz jól szegény fiadra,
Tán megtéveszt a sűrű gond s az átok,
Mely ott sötétlik két szemem tavában ...
Mindegy, anyám. Én látlak. Messze látok.

Látlak, ahogy napjaid alkonyában
Görnyedve hajlik sírba drága tested,
S láttam, ahogy remegő vak kezeddél
Fiaid halvány arcát még kerested ...

És látlak: szellemmé ragyogva váltan,
Ahogy anygként ülsz az Atya Jobbján,
S reám mutatsz le sugárzó szemeddel:
„Az én fiam. Jó volt, mert hallgatott rám.”

(Debrecen)

AKÁC-SOR ŐSZ UTÓJÁN

Jobbról, balról, hátul, elől:
Tövis, tövis,
Tövis mindenfelől.
Virágtalan, levéltelen az ág,
Szűrő szemű kisértetek a fák.
Ahogy köztük megyek,
Láthatatlan kezek
Illesztik fejemre a koronát:

Tövisből, tövisből a koronát.

Én feketén és lázadón megyek.
Koronázó kezek
Ujjanyomán vérem rubintja hull.
A vérszomjas föld felissza vadul.
Ha minden cseppből csak egy fűszál nőne:
Dús rét lenne itt, lelkek legelője.
De fű se nő az én vérem nyomán,
Őszi akácok ritkuló során.
Tövis, tövis,
Tövis mindenfelől.

A ritkuló sor tulsó végiről
Valaki lassan szembe jó velem.
De ő fehéren jó és csendesen.
És amerre vére rubintja hull:
Virág fakad, fa nő, hegy tornyosul,
Tenger tágul – a világ végeig.
S az ő véréből áldott mindnik.

Az ő fején is ott a korona.
Tövisből, tövisből a korona,
Ketten megyünk egy akác-soron át,
Csak – másképp hordozzuk a koronát.

(Kolozsvár)

Reményik Sándor